

Prežitie – spolupráca – odboj

Stratégie katolíckej cirkvi v „ľudových demokraciách“

Máté Gárdonyi

Nový svetový poriadok po druhej svetovej vojne mal z hľadiska katolíckej cirkvi najzávažnejšie dôsledky vo východnej a strednej Európe; v tomto geopolitickom priestore žilo takmer 50 miliónov veriacich, štvrtina katolíkov z celého kontinentu sa ocitla v sovietskej sfére vplyvu. V Poľsku sa ku katolíckemu vierovyznaniu hlásilo 97 % obyvateľov, v Československu 75 % a v Maďarsku 70,5 %. V Litovsku, ktoré pripojili k Sovietskemu zväzu, vykazovali štatistiky 1,7 milióna rímskokatolíkov, na západe Ukrajiny zasa 4 milióny gréckokatolíkov. Výrazná katolícka menšina žila v Juhoslávii (5,3 milióna rímskokatolíkov, najmä na území Chorvátska a Slovinska) a v Rumunsku (1,1 milióna rímskokatolíkov a 1,4 milióna gréckokatolíkov), ku katolíckemu vierovyznaniu sa hlásilo aj 10 percent obyvateľov Albánska. Na územiach, ktoré ovládol Sovietsky zväz, ako aj v Juhoslávii a Albánsku, už od rokov 1944 – 1945 začalo kruté prenasledovanie cirkví, inde sa tak stalo po kratšom či dlhšom prechodnom období po prevzatí moci komunistami. Hoci sa neskôr v jednotlivých krajinách metódy prenasledovania cirkví zmiernili, v komunistických diktatúrach, ktoré sa eufemisticky označovali ako „ľudové demokracie“, boli náboženské spoločenstvá až do konca pod prísnu štátnu kontrolou, veriacich pokladali za štátnych občanov druhej kategórie. V tomto geopriestore bol síce osud katolíkov v dôsledku totožnosti cieľov a metód komunistickej cirkevnej politiky vo veľkej miere podobný, no napriek tomu sa medzi krajinami východného bloku v oblasti náboženského života prejavili nezanedbateľné rozdiely, ktoré sa časom ešte prehĺbili.¹

Zásadná totožnosť cieľov a metód komunistickej cirkevnej politiky

Totožnosť cieľov cirkevnej politiky komunistických strán pramenila – čo je absolútne evidentné – predovšetkým zo spoločného svetonázoru: v krajinách, ktoré sa ocitli vo sfére záujmu Sovietskeho zväzu, sa veľmi rýchlo stala absolútnou ideológiou rovnaká materialisticko-ateistická ideológia, ktorá na základe neštruktúrovaného pohľadu marxistickej kritiky náboženstva každý náboženský jav pokladala za „vedomie prekonaného sveta“ a preto ho odsúdila na zánik. Teoretici marxizmu totiž nevideli rozdiel medzi náboženstvami,

¹ O cirkevných dejinách v geopriestore podrobnejšie: ADRIÁNYI, Gábor: A Katolikus Egyház története a 20. században Kelet-, Közép-Kelet- és Dél-Európában. Budapest, 2005. (Kvôli nepresnostiam maďarského prekladu je lepšie použiť pôvodné nemecké vydanie: Geschichte der Kirche Osteuropas im 20. Jahrhundert. Paderborn 1992.) – Die Geschichte des Christentums. Religion – Politik – Kultur. (Jean-Marie Mayeur) 14. k. Freiburg, 1991 – 2004. XIII: Krisen und Erneuerung (1958 – 2000). Freiburg, 2002, s. 350 – 390. O vzťahoch Svätej stolice a komunistických krajín: STEHLE, Hansjakob: Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Päpste und die Kommunisten. Zürich 1993. – RICCARDI, Andrea: Il Vaticano e Mosca (1940 – 1990). Bari 1993.

ktoré ako prostriedok útlaku, ako istá manipulačná technika bránia davu v triednom boji.² Ústavy ľudových demokracií síce deklarovali slobodu vierovyznania, no štát sa otvorene hlásil k šíreniu materialistického svetonázoru a ateizmu. Hoci časom sa aj na poli cirkevnej politiky čoraz častejšie na úkor prísnosti princípov presadzoval pragmatizmus, antagonistický rozpor medzi komunizmom a náboženstvom patrila až do konca medzi dogmy režimu. To však komunistickým režimom nebránilo v tom, aby adekvátne svojim záujmom maximálne nevyužili rozpory medzi jednotlivými vierovyznaniami (katolíci a protestanti, ortodoxní a gréckokatolíci), v regióne beztak hlboko zakorenené.

Miestne komunistické strany mali okrem svetonázorovej jednoty aj rovnaký politický cieľ, a to vytvoriť a udržať autokratickú vládu, pričom v ceste k tomuto cieľu im bránili cirkvi, najmä väčšinové vierovyznania v danej krajine, posledné „nepoštátnené“ inštitúcie. V dôsledku rovnakého politického cieľa bol rovnaký aj spoločenský program, totálna kontrola a podriadenie spoločnosti (glajšaltovanie) – pričom je zrejmé, že zachovanie rôznych cirkevných spolkov a organizácií nebolo v súlade s týmto snažením. Po prechodných rokoch s maskou koalície sa program násilnej premeny spoločnosti všade realizoval podobnými opatreniami, čo na poli cirkevnej politiky znamenalo, že oslabenie ekonomického, politického, vzdelávacieho, jedným slovom spoločenského vplyvu cirkví všade prebiehalo podľa rovnakého „scenára“.³ Na dosiahnutie tohto cieľa využila komunistická cirkevná politika rovnaké administratívne opatrenia a politickú manipuláciu (v každej krajine v mierne odlišnom poradí):

- 1) Radikálna pozemková reforma, ktorá sa týkala aj veľkých cirkevných majetkov, čím cirkvi prišli o svoju tradičnú ekonomickú základňu. Neskôr boli poštátnené aj menšie farské majetky.
- 2) Protináboženská propaganda, ktorá bola v počiatkoch z taktických dôvodov mierna, no neskôr sa stala súčasťou oficiálnej štátnej politiky. V tejto oblasti najďalej zašlo Albánsko, ktoré sa roku 1967 vyhlásilo za prvý ateistický štát na svete.
- 3) Každá krajina v rozličnom čase prerušila diplomatické vzťahy so Svätou stolicou. To o. i. súčasne znamenalo, že takmer úplne zanikol priamy kontakt medzi Vatikánom a miestnou cirkevnou hierarchiou.
- 4) „Glajšaltovanie“ spoločnosti viedlo k zákazu náboženských spolkov. Sloboda vierovyznania, ktorá bola zakotvená v ústave, sa potom týkala už len úzkej oblasti bohoslužieb, niekde ani tej.
- 5) Na ceste k zrušeniu výučby náboženstva bol prvý krok zavedenie náboženstva ako fakultatívneho predmetu, nasledovali administratívne bariéry hatiace prácu s mládežou.
- 6) Cirkevné školy a sociálne inštitúcie boli poštátnené vďaka argumentu, že tieto funkcie prevzal ľudovodemokratický štát.
- 7) Bola zakázaná činnosť rehočných rádov, ktoré sa po zrušení cirkevných inštitúcií stali „zbytočné“.
- 8) S cieľom úplne kontrolovať cirkevný život bol založený úrad pre veci cirkevné; podľa sovietskeho príkladu sa tak najprv stalo v Rumunsku a Československu (roku 1948, resp. 1949).

2 O marxistickej kritike náboženstva: Scritti marxisti sulla religione. Antologia di testi. (Francesco Saverio Festa – Tommaso La Rocca) Brescia 1988. – HORVÁTH, Árpád: Sozialismus und Religion. Die Religion und ihre Funktionen im Spiegel sozialistischer Ideologien. In: 1835 – 1900. Bern 1987.

3 O tom, ako to prebehlo v Maďarsku, viď štúdiu Margit Balogh v tomto zväzku.

- 9) Cieľom hnutia tzv. mierových farárov, ktorí boli lojálni voči štátu, bolo rozdrobenie hierarchie. Skutočný zámer, ktorý sa skrýval za „vlasteneckými“ a „pokrokovými“ heslami, teda vyprovokovanie rozkolu v cirkvi, spôsobil biskupom, ktorí zostali verní pápežovi, veľmi veľké problémy.
- 10) Na Ukrajine, v Rumunsku a Československu bola zakázaná gréckokatolícka cirkev, pričom pomocnú ruku moci podala ortodoxná hierarchia.

Toto všetko sa mohlo ako podľa scenára odohrávať najmä preto, lebo ako vzor poslúžilo náboženské prenasledovanie v Zväze sovietskych socialistických republík po roku 1917, v prvom rade namierené proti ortodoxnej cirkvi.⁴ V stredoeurópskom regióne však bola najvýznamnejší náboženský faktor katolícka cirkev, tu bolo teda dôležité zničiť kontakty miestnej hierarchie s Rómom ako „s nepriateľským zahraničným centrom“. Túto časť „scenáru“ koordinoval Kominform, teda organizácia, ktorá od roku 1947 vo všeobecnosti riadila sovietskú jednotlivých krajín. Keďže komunistický pokus založiť „národnú cirkev“ bol (na rozdiel od Číny) v krajinách s prevažne rímskokatolíckou tradíciou neúspešný, štát musel kontrolovať vzťahy so Svätou stolicou. Zdá sa, že na dosiahnutie oboch cirkevno-politických cieľov Moskva určila experimentálne územia, „laboratóriá“: na rozkol v cirkvi to bolo Československo v roku 1949 a na „získanie“ Vatikánu zasa Maďarsko v roku 1964.⁵ Tak sa cirkevno-politická jednota krajín východného bloku časom začala rozpadáť rovnako, ako sa to stalo aj v iných oblastiach vnútornej a zahraničnej politiky. Keď sa jednotlivé socialistické krajiny rozišli s Moskvou alebo hľadali nové cesty, odrazilo sa to aj na podmienkach fungovania cirkví, hoci nie bezpodmienečne pozitívne: kým v Juhoslávii sa postupne vytvorila slobodnejšia atmosféra a aj Pražská jar priniesla v Československu isté prechodné zlepšenie, v Albánsku, naopak, náboženský život úplne zlikvidovali. Po čase už ani ostatné krajiny nerealizovali jednotnú cirkevnú politiku a koncom II. Vatikánskeho koncilu úrady pre veci cirkevné a orgány národnej bezpečnosti už nedokázali koordinovať svoju stratégiu voči svetovému cirkevnému daniu.⁶

Rozdiely vyplývajúce z odlišných daností

To, že katolícka cirkev mohla v niektorých krajinách pôsobiť v slobodnejších, inde zasa v limitovanejších podmienkach, bolo nielen výsledkom zmien komunistickej cirkevnej politiky a dôsledkom toho, že ozubené kolesá stroja diktatúry nefungovali všade rovnako hladko. K diferencovaniu viedlo aj to, že v každej krajine bola iná miera „odporu prostredia“ veriacich proti štátnej cirkevnej politike. Odpor bol bezpochyby najväčší v Poľsku, kde režim musel neustále rátať so silou cirkvi. Rozdiely však vyplývajú aj z odlišných daností: napriek mnohým spoločným regionálnym črtám každá krajina mala inú východiskovú situáciu, v akej miestnu cirkev v roku 1945 zastihli politicko-spoločenské zmeny; medzi jednotlivými národmi sa totiž nemalé rozdiely prejavovali na poli zabudovania cirkvi do spoločnosti a vo veľkosti jej inštitučnej siete. V Maďarsku bol spoločenský vplyv

4 GEREKEN, Ágnes: Egyház az ateista államban. 1917 – 1925. Budapest, 2001.

5 HAL'KO, Jozef: A csehszlovák szakadár Katolikus Akció. Kommunista kísérlet a katolikus egyház nemzeti egyházzá formálására Csehszlovákiában. Esztergom – Piliscsaba, 2004, s. 59 – 64. (Pons Strigoniensis – Studia) – SZABÓ, Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Budapest, 2005, s. 48.

6 Vid' štúdiu Andrása Fejérdyho v tomto zväzku.

katolíckej (a reformovanej) cirkvi tradične silný, navyše cirkvi boli bázou legitímnosti „kresťansko-národného kurzu“ Horthyho režimu, svetová vojna sa – odhliadnuc od škôd spôsobených frontovými udalosťami – inštitučnej sieti v podstate ani nedotkla. Poľská cirkev sa síce tešila obrovskej úcte, no nemecká okupácia úplne rozvrátila jej organizačnú štruktúru. V Česku bol vplyv cirkvi, v dôsledku štátom podporovaného cirkevného rozkolu v tridsiatych rokoch (husitská cirkev) a antiklerikalizmu medzivojnovej politickej elity, oveľa slabší. Na Slovensku a v Chorvátsku musela cirkev bojovať proti obvineniu z kolaborácie s Nemeckom.

Jednotlivé miestne cirkvi aj v predchádzajúcom období zohrávali významnú úlohu pri uchovaní národného povedomia, čo malo v komunistickej ére takisto veľký význam. Okrem poľskej, slovenskej a chorvátskej katolíckej cirkvi takúto úlohu plnili aj maďarské diecézy v Rumunsku. Čo sa týka gréckokatolíckych cirkví na západnej Ukrajine a v Podkarpatsku, ktoré boli v tom období pripojené k ZSSR, tieto cirkvi boli priamo záštitou národného povedomia, čo bolo takisto motívom ich násilného zrušenia a pokusu prinavrátiť ich do (ruskej) ortodoxnej cirkvi. V Sedmohradsku však rumunských gréckokatolíkov nepokladali za „pravých“ Rumunov a ich splynutie s ortodoxiou nadobudlo národný charakter.

Rozdielne východiská sa prejavili aj v stratégii cirkevnej hierarchie v krátkom koalíčnom období a po prevzatí moci komunistami. Teraz spomenieme len tri najväčšie katolícke spoločenstvá v tomto regióne: v Maďarsku kardinál Mindszenty od počiatku zastával úplne odmietavý postoj, vylučoval aj najmenší kompromis; v Československu sa biskup Beran najprv pokúsil o akési „apolitické“ vedenie cirkvi (ktoré čoskoro vystriedal rozhodný protest), kým v Poľsku boli prímasi Hlond a neskôr Wyszyński taktickí a pokúsili sa maximálne využiť manévrovací priestor, čo mali k dispozícii. Za rozdielnym správaním iste treba hľadať rozdielne osobnosti, ale v rovnakej miere aj rozdielne východiskové situácie, v akých sa spomínané miestne cirkvi nachádzali. Kým kardinál Mindszenty chcel zachovať integrovanú maďarskú cirkev, ktorá práve prežívala jedno zo svojich období rozkvetu, Beran stál na čele českej cirkvi, ktorá sa už čiastočne ocitla na periférii verejného života, a poľskí prímasi zasa museli zabezpečiť podmienky pre cirkev, ktorá bola takmer na pokraji zániku a práve len začala ožívať.

Nemalé rozdiely medzi jednotlivými krajinami sa prejavovali aj v tom, do akej miery sa komunistickej cirkevnej politike podarilo rozložiť jednotu katolíckej cirkvi. Organizácie takzvaných mierových alebo národných farárov, teda otvorene kolaborujúcich, vznikali za účinnej pomoci štátu a proti vôli biskupov všade, no ich vplyv sa v dôsledku rôznych faktorov v jednotlivých krajinách líšil. Národní farári okrem toho, že boli vernými služobníkmi štátnej cirkevnej politiky, dostali najmä v Československu a Maďarsku od štátu aj reprezentačné úlohy. Cirkevnú legitimitu v Maďarsku po prvý raz získali v roku 1957, keď po revolúcii bolo hnutie znovu založené ako „mierový čin“ (Opus pacis) episkopátu; po čiastočnej dohode v roku 1964 sa národní farári mohli právom domnievať, že ich činnosť schválila aj Svätá stolica. Tento dojem v každom prípade potvrdilo neskoršie vymenovanie biskupov; rovnaká situácia bola v sedemdesiatych rokoch aj v Československu. No vplyv národných farárov nebol všade taký významný a trvalý, dokonca ani v rámci jednej krajiny nebol ich dosah bezpodmienečne rovnaký v každej diecéze. Najlepším príkladom je Rumunsko, kde v rumunských diecézach zohrávali významnú úlohu, avšak v maďarských biskup Áron Márton, ktorý sa vrátil z väzenia, rozhodne hnutie národných farárov zrušil. Okrem otvorenej kolaborácie sa každej cirkvi do istej miery týkala problematika tajnej spolupráce s orgánmi národnej bezpečnosti. Aj v tejto oblasti však môžeme zistiť isté rozdiely medzi jednotlivými krajinami a konfesiami, a to napriek tomu, že národno-bezpečnostná kontrola cirkevnej hierarchie a jej ovplyvňovanie boli všade prioritným cieľom diktatúry.

Ďalšie rozdiely sa medzi krajinami prejavovali aj v oblasti vytvorenia a vplyvu štátom neuznanej hierarchie. Oficiálne zakázaná gréckokatolícka cirkev v Rumunsku a na Ukrajine prežila desaťročia diktatúry v úplnej ilegalite. Čo sa týka rímskokatolíkov, v Československu a Rumunsku bolo rýchlou odpoveďou Vatikánu na radikálne prenasledovanie cirkvi vysvätenie tajných biskupov v rokoch 1949 – 1950, ktorým však štát úspešne znemožnil ich činnosť. V Československu o jeden-dva roky neskôr, už nie v dôsledku priamej iniciatívy Vatikánu, vznikla „podzemná cirkev“, ktorá pretrvala až do konca komunistického režimu, čoraz markantnejšie však nadobúdala charakter uzavretých spoločenstiev, čo napokon spôsobilo veľa problémov aj Svätej stolici. Azda to mohlo byť dôvodom na to, že „východná politika“ Vatikánu sa od začiatku šesťdesiatych rokov všade, hoci aj za cenu kompromisov, zamerala na obnovenie štátom uznanej hierarchie. Ak však tajnú hierarchiu nepokladáme za jediný poznávací znak „podzemnej cirkvi“, tak môžeme povedať, že na periférii štátom povolenej činnosti možno nájsť pestrý – najmä vo veľkých mestách – „alternatívny“ cirkevný život, ktorý bol napriek prenasledovaniu húževnato vytrvalý, dokonca sa obnovoval a reprezentovali ho najmä zakázané rehoľné rády a uzavreté spoločenstvá.

Stratégie cirkví voči komunistickej cirkevnej politike

Počas diktatúry nebol v jednotlivých krajinách odlišný len osud katolíkov, ale aj miestne cirkvi si vytvorili odlišné stratégie proti komunistickej cirkevnej politike. Dvoma typmi správania, o ktorých sa dnes hovorí najviac, bol radikálny odpor a spolupráca s režimom. V tejto súvislosti postačí poukázať len na to, že kým dnes Svätá stolica venuje veľkú pozornosť obetiam cirkevného prenasledovania a zasadzuje sa za uchovanie ich pamiatky,⁷ vo verejnej mienke jednotlivých krajín väčší ohlas vyvoláva kolaborácia predstaviteľov cirkvi s režimom, s osobitným zreteľom na sieť agentov, ktorá v cirkvi pracovala. V interpretáčnom rámci „odboj verzus spolupráca“, „cirkev prenasledovaných verzus cirkev agentov“ však nie je možné komplexne opísať cirkevné dejiny skúmaného obdobia, preto musíme siahnúť aj po ďalšej, tretej stratégii, a to stratégii tichého prežitia, ktorú pravidelné bohoslužby za múrmi kostolov a rodinné odovzdávanie viery predsa len vo väčšine krajín východnej Európy umožnili. Keďže v dokumentoch zanechala táto stratégia v porovnaní s ostatnými dvoma stratégiami menej stôp, historici sú kvôli „slepej škvvrne“ tohto výskumného hľadiska náchylní zabudnúť na túto „sociologickú medzimnožinu náboženského života“⁸ Cirkevné dejiny komunistickej diktatúry však možno práve zohľadnením tejto tretej stratégie, teda nekoncentrujúc sa len na cirkevnú elitu a len na hrdinov či kolaborantov, interpretovať tak, „aby sa cirkevné dejiny, ktoré do konca 19. storočia boli najmä politickými dejinami, mohli v súvislosti s 20. storočím prepodstatniť“ a stať sa organickou súčasťou dejín spoločnosti.⁹

Hodnotenie rozdielneho správania sa počas diktatúry nie je len úlohou historikov, ale aj výzvou pre teológov: zdá sa totiž, že ak vo východnej a strednej Európe chcú cirkvi čosi hodnoverne povedať súčasnej spoločnosti, nemôžu tak urobiť bez vysporiadania sa s vlastnou nedávnou minulosťou, čo okrem konštatovania objektívnych faktov znamená aj

7 RICCARDI, Andrea: A keresztyenyek a vértanúság századában. Budapest, 2002.

8 Poukazuje na to György Gyarmati vo svojej eseji, ktorá sa venuje metodickým otázkam maďarských cirkevných dejín v 20. storočí: GYARMATI, György: Egyház, sok rendszer és a történelmi idő. A 20. századi magyar egyháztörténet nézőpontjából. In: Mérleg 43 (2007), s. 8 – 27, osobitne s. 22 – 26.

9 Tamže, s. 23.

položiť isté teologické otázky. Takouto otázkou je, aký význam máme, popri veľkej úcte k svedectvu veriacich, z hľadiska zachovania viery prisúdiť cirkevnej hierarchii, ktorá robila kompromisy a akú práve spomínanej „tichej väčšine“? Alebo z akých teologických úvah vychádzalo kompromisné úsilie Svätej stolice zamerané na zachovanie hierarchie a uchovanie jednoty s Rímom, či vôbec takéto úvahy existovali, alebo sa uplatňovala len holá „cirkevná politika“? Treba hľadať odpoveď aj na to, do akej miery diktatúra ovplyvnila kultivovanie teológie a u veriacich obraz o cirkvi?¹⁰ Ďalej či ambivalentný vzťah „podzemnej cirkvi“ k oficiálnej cirkvi ohrozoval čistotu viery? A jedna otázka pre súčasnosť: Ako má dnes cirkev ako komunita pristupovať k tým, čo v predchádzajúcom režime „podľahli“? Táto komplexná teologická úloha nie je vlastne nová, s podobnými otázkami zápasil okolo roku 250 aj Cyprianus, biskup Kartága. Preto by jedným z východísk mohlo byť – na základe tradičnej katolíckej metodiky – učenie cirkevného otca o kolaborantoch a o jednote cirkvi.¹¹

Obraz o stratégii cirkvi ďalej dokresľuje úsilie Svätej stolice, ktoré sa, podobne ako komunistická cirkevná politika, časom menilo, no po celé obdobie bolo zamerané na jednej strane na to, aby zlepšilo postavenie katolíkov, ktorí sa ocitli „za železnou oponou“, na druhej strane zasa, aby sa v duchu učenia o pápežskom primáte uchovali alebo obnovili úzke vzťahy medzi Rímom a miestnou hierarchiou. „Vatikánska stratégia“ na dosiahnutie týchto cieľov sa však nie vždy zhodovala s rozhodnutiami, ktoré prijali predstavitelia miestnych cirkví, ako napríklad roku 1950 v prípade dohôd, ktoré podpísali poľskí, neskôr aj maďarskí biskupi bez súhlasu Vatikánu, alebo nie vždy našla pochopenie medzi veriacimi katolíkmi, ako sa to stalo v prípade dohody z roku 1964 v Maďarsku. Prirodzene, aj v Ríme si boli, vychádzajúc z reality svetovej politiky, vedomí toho, že v rámci východného bloku, podobne ako aj v iných oblastiach, hlavné línie cirkevnej politiky určuje Moskva. Preto sa Vatikán po roku 1945 snažil nielen o zachovanie kontaktov s jednotlivými vládami (kým to bolo možné, tak prostredníctvom svojich diplomatov, potom neformálne), ale hľadal aj priamy kontakt s Kremľom, a to ešte aj v roku 1947.¹² Dôkazom počiatkovej otvorenosti Svätej stolice bolo, že v katolícky veľmi významných krajinách, teda v Poľsku, Maďarsku a Československu, na najdôležitejšie uprázdnené biskupské stolce po roku 1945 vymenovala osobnosti, ktoré sa v predchádzajúcom režime neexponovali, alebo boli prenasledované (Wyszyński, Mindszenty, Beran). Preto nemožno tvrdiť, že v spomínaných krajinách vytvoril priateľskejší vzťah medzi štátom a cirkvou znemožnil „zakonzervovaný“ antikomunizmus Pia XII. Keď v roku 1949 veľmi významný dekrét Svätého officia, ktorým exkomunikovali komunistov, ukončil zo strany Ríma fázu hľadania kontaktov, bola to len reakcia na čoraz hrubšie proticirkevné útoky.

Začiatkom šesťdesiatych rokov sa medzi Svätou stolicou a komunistickými režimami – opäť v duchu zmien vo svetovej politike – začali rokovania v nových podmienkach. „Východná politika“, iniciovaná Jánom XXIII., ktorá sa počas pontifikátu Pavla VI. stala

10 O skúmaní tejto otázky v maďarských súvislostiach: GÁRDONYI, Máté: Katolikus teológiai útkeresés a szocializmus évtizedeiben. In: Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet új megközelítései. (Varga Sz. – Vértesi L.) Pécs, 2007, s. 115 – 133. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis III.) – v skrátenej podobe: GÁRDONYI, Máté: Magyar teológusok útkeresése a szocializmus évtizedeiben. In: Vigilia 72 (2007), s. 749 – 758.

11 VANYÓ, László: Az ókeresztény egyház és irodalma. Budapest, 1979, s. 446 – 457. (Ókeresztény írók 1.) – Szent Cyprianus művei. (Vanyó L.) Budapest, 1999. O kolaborantoch: s. 211 – 240. O jednote katolíckej cirkvi: s. 241 – 266. (Ókeresztény írók 15.)

12 STEHLE, c. d., s. 245.

metodickou diplomatickou činnosťou, spôsobila aj zmenu vatikánskeho hodnotenia miestnych cirkevných stratégií. Podstatu zmeny môžeme z tohto hľadiska sformulovať tak, že Vatikán, na rozdiel od predchádzajúcej praxe, odteraz na jednej strane kolaboráciu na istej úrovni akceptoval, na druhej strane nepodnecoval odboj otvorene. Hodnotenie Ostpolitik má v súčasnosti ešte ďaleko k tomu, aby sme mohli povedať, že diskusia o nej bola ukončená.¹³ Jej kritikom sa v porovnaní s „oportunizmom“ mália dosiahnuté výsledky a právom poukazujú na to, že v niektorých krajinách sa síce proticirkevný postoj zmiernil, no administratívne prenasledovanie cirkvi pretrvalo až do pádu komunistického režimu. Títo kritici hodnotia činnosť vatikánskej diplomacie ako zradu „cirkvi viery“. Obrancovia Ostpolitik naopak zdôrazňujú, že hoci na osoby na istom stupni rebríčka padol tieň kolaborácie, predsa len sa vo väčšine krajín podarilo vytvoriť právne usporiadanú hierarchiu.¹⁴ Tento argument sa síce na prvý pohľad javí ako „nadhodnotenie“ hierarchie, avšak po dôkladnejšej analýze možno za úsilím vatikánskej diplomacie nájsť aj teologickú úvahu. Tradičné cirkevné učenie totiž pokladalo poslanie cirkvi, teda službu pre spásu duší (*salus animarum*), za uskutočniteľné v prvom rade prostredníctvom slúženia sviatosti, preto v porovnaní s kanonicky platnou činnosťou kňazov a biskupov pokladala všetky ostatné oblasti cirkevnej činnosti za druhoradé, teda sa ich bolo možné čiastočne vzdať.¹⁵

Podľa tohto chápania hybnou silou Ostpolitik bol teda v zásade cieľ byť duchovným pastierom, no bezpochyby pri jej zrode zohrali úlohu aj isté globálnopolitické úvahy. Vďaka tomu, že tieto rokovania zapadli do procesu normalizácie vzťahov medzi Východom a Západom, na medzinárodnom poli viedli k valorizácii vatikánskej diplomacie, čo bezpodmienečne neodzrkadľovalo snahy o „svetovládu“; prirodzeným cieľom každej diplomatickej aktivity je predsa dosiahnuť priaznivejšie rokovacie pozície.¹⁶ Dodajme: Vzťah vatikánskych diplomatov a miestnych biskupov so štátnymi orgánmi síce naznačoval, že medzi cirkvou a štátom jestvuje akýsi partnerský vzťah, v skutočnosti však zástupcovia cirkvi neboli partnermi, ale nástrojmi komunistickej cirkevnej politiky – čo platí aj o vatikánskych diplomatoch! –, lebo dosiahnuté výsledky boli vždy limitované tým, čo schválili vodcovia štátostrany.

Súčinnosť pastoračných a politických cieľov možno nájsť aj v tom, že na II. Vatikánskom koncile – napriek snahe početne významnej skupiny – nebol komunizmus *expressis verbis* odsúdený. To sa vo všeobecnosti dáva do súvisu s tajnými rokovaniami, ktoré ešte pred začiatkom koncilu prebehli medzi zástupcami Vatikánu a Moskvy; ich cieľom bolo umožniť účasť delegácie východoeurópskych biskupov a moskovského patriarchátu na koncile. Účasť mala byť vyvážená sľubom Svätej stolice, že odsúdeniu komunizmu zabráni.¹⁷ Dôkladná a nezaujatá analýza dokumentov z koncilu však ukazuje, že – ak aj takýto prísľub existoval – o otázke sa otvorene diskutovalo a na záver väčšina duchovných

13 Novšie diela analyzujúce „východnú politiku“ Vatikánu: Vatikanische Ostpolitik unter Johannes XXIII und Paul VI. 1958 – 1978. (Karl-Joseph Hummel) Paderborn, 1999. – Il filo sottile. L'Ostpolitik vaticana di Agostino Casaroli. (Alberto Melloni) Bologna, 2006. (Santa Sede e politica nel Novecento 4.) – BARBERINI, Giovanni: L'Ostpolitik della Santa Sede. Un dialogo lungo e faticoso. Bologna, 2007. (Santa Sede e politica nel Novecento 6.)

14 Zdôrazňuje to: CASAROLI, Agostino: A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok 1963 – 1989. Budapest, 2001, s. 130 – 131.

15 O „vatikánskom obraze cirkvi“: GÁRDONYI, Máté: A Magyar Katolikus Egyház önértelmezése a pártállam idején. In: Vigilia 69 (2004), s. 25 – 32, 28 – 29.

16 BARBERINI, c. d., s. 89 – 95.

17 STEHLE, c. d., s. 286 – 287. RICCARDI, Il Vaticano, c. d., s. 278 – 280.

otcov na koncile rozhodla, že konštitúciu *Gaudium et spes* „nezaťažia“ takýmto politickým posolstvom a za dostatočnú považovali takú kritiku obrazu marxistického človeka a ateizmu, ktorá ponechala otvorenú možnosť dialógu.¹⁸ Je síce nesporné, že v celom procese Ostpolitik, ako aj v neodsúdení komunizmu, sa takmer neoddeliteľne splietali pastoračné a politické ciele, no takisto nehodno spochybniť, že Svätú stolicu v jej snahe a viere v lepšiu budúcnosť v daných podmienkach motivovala možnosť zachovať východoeurópske cirkevné štruktúry čo najcelistvejšie a zlepšiť ich podmienky na prežitie.

18 CARBONE, Vincenzo: Schemi e discussioni sull'ateismo e sul marxismo nel concilio Vaticano II. Documentazione. in Rivista di Storia della Chiesa in Italia 44 (1990), s. 10 – 68.